

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ
РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ**

*Зоря О.П., к.е.н., Воронько Т.В., к.е.н., Ворона А.П., магістрант
Полтавська державна аграрна академія*

Стаття присвячена дослідженню теоретичних основ та методичних питань аналізу рівня рентабельності виробництва у сільському господарстві в сучасних умовах розвитку економіки.

The article investigates the theoretical foundations and methodological issues ana-lease profitability in agriculture under modern conditions of development economics.

Постановка проблеми. Докорінні зміни в господарському механізмі України, зумовлені переходом до ринкової економіки, визначили потребу створення підприємствами такого інструментарію, що сприятиме реалізації принципів ринкових відносин, забезпечить їм стабільне положення та конкурентоспроможність на ринку. Цей інструментарій є аналітичним комплексом, який містить елементи ґрунтового економічного аналізу як діяльності кожного окремого підприємства, так і ринкової ситуації в цілому.

З огляду на зазначене в умовах регульованого ринку кожне підприємство треба розглядати як незалежного товаровиробника, який буде цілком самостійним у вирішенні власних економічних питань, але залежатиме від впливу державних макроекономічних факторів. Основна мета ринкової економіки – задовольнити потреби споживачів шляхом нарощування випуску конкурентоспроможної продукції. Проте підприємства що випускають таку продукцію, далекі від альтруїстичних мотивів. Кожне підприємство повинно мати прибуток, розміри і спосіб одержання якого залежать від знань та досвіду, що набуваються поступово.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвиток питань теорії й методології оцінки процесів виробництва і рентабельності сільськогосподарської продукції суттєвий вклад зробили відомі вітчизняні вчені: П. Саблук, М. Дем'яненко, В. Месель-Веселяк, Т. Примак, С. Покропивний, М. Грещак, В. Дієсперов, О. Олійник, В. Андрійчук, В. Іващенко, В. Мацибора, С. Азізов, та інші.

Проблема забезпечення рентабельності агропромислового виробництва в Україні на нинішньому етапі його розвитку набуває принципового значення в контексті фінансово-економічної кризи в державі, що останнім часом дедалі прогресивніше проявляє свій вплив на виробничо-економічну діяльність сільськогосподарських товаровиробників. Методологічні та практичні засади щодо підвищення рентабельності виробництва, безумовно, потребують детального опрацювання.

Постановка завдання. Рентабельність виробництва означає прибутковість і є результатом перевищення надходжень над видатками. Вона має велике значення в системі економічних показників, що характеризують наслідки господарської діяльності окремих підприємств і галузей. Саме тому, ме-

тою дослідження є удосконалення методичного інструментарію аналізу показників рентабельності виробництва у сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всі сільськогосподарські культури, всі види тваринницької продукції й інші галузі виробництва повинні бути високорентабельними та прибутковими як для забезпечення запланованих темпів розширеного відтворення безпосередньо в кожному господарстві, так і для поповнення державного бюджету.

Для обчислення рентабельності застосовують такі показники, як собівартість і сумарні витрати на виробництво і реалізацію продукції; сумарну виручку від продажу продукції за всіма каналами реалізації.

Різниця між середньо реалізаційною ціною і повною собівартістю продукції є прибутком господарства, а відношення його до повної собівартості реалізованої продукції у процентах – рівнем рентабельності. Якщо собівартість перевищує середньо реалізаційну ціну, то різниця показує величину збитку господарства на виробництві даного продукту і навпаки.

Другий показник рентабельності, який краще називати нормою прибутку, є відношенням чистого доходу до основних і оборотних фондів. Підраховується він в цілому по підприємству і по галузях з відокремленим обліком виробничих фондів. Водночас показник рентабельності, що є відношенням чистого доходу до собівартості, визначають по кожній сільськогосподарській культурі або по групі технологічно близьких культур, по кожному тваринницькому продукту та в цілому по рослинництву, тваринництву і всьому господарству, а при внутрішньогосподарському розрахунку також по окремих госпрозрахункових одиницях. Протягом року її розраховують попередньо на основі матеріалів аналітичного обліку і квартальної звітності, а наприкінці року за даними річних звітів, коли остаточно підведено по калькуляції витрат на завершений виробничий цикл та точно відомий обсяг валової і товарної продукції і доходів [7, с. 280].

Крім чистого доходу в грошовій формі, у господарстві важливо мати необхідну кількість продукції в натурі. Ця продукція переходить у наступний виробничий цикл, минаючи сферу товарного обігу, або залишається у резервному фонді. У цій частині є додатковий продукт, який не набуває грошової форми, а виступає у формі чистої продукції. Ця продукція оцінюється за середньо реалізаційними цінами. Різницю між оцінкою товарної продукції за фактичними цінами реалізації і закупівельними цінами слід відносити до валового обігу, додаючи її до вартості валової продукції, якщо результат буде позитивним, або вираховуючи, якщо результат негативний.

Крім того, щоб правильно порівняти вартість валової продукції з витратами виробництва, ту частину її, яка розподіляється за працею, слід до оцінити до рівня державних роздрібних цін. Якщо вираховувати з вартості валової продукції сукупні витрати на виробництво (амортизація основних засобів, матеріальні витрати, грошовий і натуральний фонд оплати праці тощо), можна одержати всю величину чистого доходу і чистої продукції, що залишається в господарстві, яка хоч і не набуває грошової форми, але відіграє важливу роль в економіці виробництва.

Отже, для кількісного виміру рентабельності в цілому по аграрних підприємствах використовують такі три традиційні показники: рівень рентабельності, норму прибутку і приведену до земельної площі масу прибутку. Рівень рентабельності (P) визначається за формулою 1:

$$P = \frac{\Pi \times 100}{B_v}, \quad (1)$$

де Π – валовий прибуток від реалізації (робіт, послуг); B_v – виробничі витрати на реалізовану продукцію (її виробнича собівартість). Для повнішої уяви про реальну ефективність певного виду товарної продукції доцільно цей показник обчислювати з врахуванням витрат на її збут, зменшивши при цьому валовий прибуток на величину цих витрат і водночас збільшивши на них знаменник формули.

Оскільки коефіцієнт віддачі за товарною продукцією (формула 2):

$$K_{mn} = \frac{T\Pi}{B_v}, \quad (2)$$

де $T\Pi$ – вартість товарної продукції (робіт, послуг) за поточними цінами реалізації, то рівень рентабельності можна також визначити з виразу:

$$P = \frac{T\Pi - B_v}{B_v} \times 100, \text{ або } P = (K_{mn} - 1) \times 100. \quad (3)$$

Даний показник характеризує економічну ефективність поточних витрат, ступінь їх окупності. Якщо, скажімо, рівень рентабельності становить 85 %, це означає, що підприємство за рахунок одержаної грошової виручки повністю відшкодувало витрати виробництва на реалізовану продукцію і додатково одержало на кожну гривню цих витрат по 0,85 грн. прибутку. У тих випадках, коли грошова виручка від реалізації продукції не покриває витрат на її виробництво, визначають показник рівня збитковості як процентне відношення суми збитку до собівартості цієї продукції.

Рівень рентабельності в цілому по підприємству характеризує ефективність лише спожитих виробничих ресурсів і не відображує ефективності використання всіх авансованих витрат, що акумулюються у вигляді застосовуваних основних і оборотних фондів. Тому для визначення ефективності використання виробничих фондів розраховують показник норми прибутку (H_n) за формулою 4:

$$H_n = \frac{\Pi \times 100}{\Phi_{oc} + \Phi_{об}}, \quad (4)$$

де Φ_{oc} і $\Phi_{об}$ – середньорічна вартість відповідно основних виробничих фондів і оборотних фондів.

Для характеристики ступеня ефективності сільськогосподарського виробництва і подальших перспектив його розвитку цей показник надто важливий, оскільки однаковий рівень рентабельності для окремих видів сільськогосподарської продукції не створює ще рівних умов для забезпечення однакових темпів зростання обсягу виробництва цих видів продукції, що пояснюється їх різною фондомісткістю.

З економічної точки зору показник норми прибутку показує, скільки грошових одиниць прибутку приносить кожна грошова одиниця функціону-

ючих виробничих фондів. Зростання цього показника, як і показника рівня рентабельності, свідчить про підвищення ефективності виробництва. Важливо також зазначити, що фактично досягнута норма прибутку використовується як критерій для оцінки ефективності інвестицій за простими (недисконтованими) показниками.

Для оцінки ефективності виробництва в аграрних підприємствах важливе значення має і такий показник, як приведена маса прибутку, що визначається діленням одержаного підприємством валового прибутку на площу сільськогосподарських угідь. Як буде розкрито далі, цей показник набуває особливого значення для характеристики ефективності виробництва окремих видів продукції.

Рентабельність аграрних підприємств безпосередньо залежить від досягнутого рівня ефективності окремих видів виробництв. Щоб знати, які саме галузі в підприємстві найбільш рентабельні, а які низько ефективні, й на основі одержаної інформації розробити заходи щодо дальшого вдосконалення галузевої структури і підвищення прибутковості виробництва, визначають показники рентабельності (крім норми прибутку) в цілому по рослинництву і тваринництву, а також по тих галузях, продукція яких набула товарну форму.

По рослинництву в цілому визначають такі показники рентабельності, як рівень рентабельності і приведену масу прибутку від цього комплексу галузей на гектар ріллі. За окремими культурами доцільно розраховувати три показники: рівень рентабельності, масу прибутку на гектар посіву і масу прибутку на реалізований центнер продукції. При цьому слід брати до уваги такі дві обставини. По-перше, при визначенні приведеної маси прибутку в цілому за рослинництвом слід прибуток від рентабельних галузей зменшити на збитки нерентабельних (збиткових) рослинницьких галузей. По-друге, масу прибутку на гектар посіву певної культури (M_k) необхідно визначати з обов'язковим урахуванням її рівня товарності за формулою 5:

$$M_k = \frac{P_k}{S \times K_m}, \quad (5)$$

де P_k - прибуток по культурі, S - площа посіву, K_m - рівень товарності.

По тваринництву в цілому визначають рівень рентабельності і приведену масу прибутку на гектар сільськогосподарських угідь. При цьому прибуток від рентабельних тваринницьких галузей зменшується на збитки нерентабельних. По окремих тваринницьких галузях розраховують рівень рентабельності, масу прибутку на середньорічну голову і масу прибутку на центнер реалізованої продукції.

При оцінці ефективності окремих галузей слід брати до уваги всі показники рентабельності, й особливо приведену масу прибутку. Якщо користуватися лише показником рівня рентабельності, може скластися неправильна уява про економічну ефективність, а значить, і про ступінь вигідності виробництва тієї чи іншої продукції в умовах господарства. Ця обставина пояснюється тим, що один і той же рівень рентабельності може бути досягнутий за різної маси прибутку на гектар посіву. Адже відомо, що економічний стан

підприємства залежить не лише від рівня окупності поточних витрат, а й від маси прибутку в цілому по господарству і на одиницю земельної площі. Чим вищий останній показник, тим більше можливостей має підприємство для нових інвестицій і матеріального стимулювання працівників, тим кращі його шанси в прискоренні темпів розширеного відтворення і зміцнення своїх позицій на ринку.

З переходом до ринкової економіки і зростанням конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках дуже важливо для оцінки економічної ефективності виробництва визначати такий показник, як рентабельність продажу. Він розраховується за формулою 6:

$$P_n = \frac{\Pi}{ТП} \times 100, \text{ тобто, } \frac{ТП - Вв}{ТП} \times 100. \quad (6)$$

Тобто цей показник показує, яка питома вага прибутку в загальній сумі грошової виручки від реалізації продукції. Зрозуміло, що з підвищенням рівня цього показника зміцнюється, за однакових інших умов, економічний стан підприємства, і навпаки. Проте показник рентабельності продажу має глибший економічний зміст, оскільки характеризує цінову конкурентоспроможність товару. Якщо, наприклад, показник рентабельності продажу становить 50 %, то це означає, що ціна, за якою реалізується продукція, може бути знижена навіть на 50 % і при цьому підприємство не нестиме збитків, досягаючи нульової рентабельності.

Для виявлення резервів подальшого підвищення ефективності виробництва важливо здійснити всебічний аналіз показників рентабельності.

Із логіки побудови показника рівня рентабельності випливає, що його величина залежить від двох факторів – ціни реалізації центнера продукції і рівня її собівартості. Для визначення зміни рівня рентабельності від зміни ціни $\Delta P_{ц}$ можна скористатися формулою 7:

$$\Delta P_{ц} = \frac{Ц_1 - Ц_0}{C_1} \times 100. \quad (7)$$

де $Ц_1$ і $Ц_0$ – ціна реалізації 1 ц продукції відповідно у звітному і базовому роках;

C_1 – собівартість 1 ц продукції у звітному році. Вплив собівартості на рівень рентабельності ($\Delta P_{ц}$) можна визначити, віднявши від рівня рентабельності звітнього року показник $\Delta P_{ц}$. [1, с. 403].

При аналізі рівня рентабельності потрібно брати до уваги наступні закономірності зміни цього показника під впливом розглянутих факторів: за умови, що собівартість центнера продукції нижча за ціну її реалізації, то за будь-якої величини собівартості кожний процент зростання ціни зумовлює підвищення рівня рентабельності більш ніж на один процентний пункт; за одного і того ж рівня собівартості продукції кожний процент росту ціни зумовлює збільшення рівня рентабельності на одну і ту ж величину (процентних пунктів); з підвищенням рівня рентабельності, досягнутого завдяки зниженню собівартості продукції, кожний процент зростання ціни забезпечує все більший приріст рівня рентабельності (процентних пунктів) порівняно з

таким приростом за нижчого рівня рентабельності; за однієї і тієї ж ціни кожний процент зниження собівартості продукції забезпечує прогресуюче зростання рівня рентабельності (процентних пунктів).

Рентабельність окремих видів продукції залежить від їх ціни (Π) та собівартості (C). Вплив цих факторів на даний показник обумовлений формулою розрахунку індивідуальної рентабельності (P_i) формула 8:

$$P_i = \frac{\Pi - C}{C} \times 100. \quad (8)$$

Очевидним є те, що основним напрямом підвищення рівня рентабельності є зниження собівартості продукції, оскільки це забезпечує більший приріст досліджуваного показника. Цей висновок набуває ще більшої актуальності в зв'язку з тим, що підприємство має реальні важелі впливу на собівартість продукції, тоді як на ціну його вплив в більшості випадків обмежений або взагалі неможливий.

Ми уже зазначали, що для підприємства дуже важливо одержувати більшу масу прибутку як основного джерела розширеного відтворення. У зв'язку з цим необхідно визначити, які фактори вплинули на масу прибутку у звітний період порівняно з минулим і якою мірою цей вплив зумовив зміну його абсолютної величини. Економічний механізм утворення прибутку дозволяє вичленити три найважливіші фактори, що впливають на масу прибутку підприємства або його окремої галузі: обсяг реалізації, рівень повної собівартості центнера реалізованої продукції, середню ціну реалізації центнера продукції.

Кількісний вплив кожного з названих факторів на зміну прибутку можна визначити, розклавши його загальний індекс на три взаємозв'язаних часткових індекси (формула 9):

$$\frac{\sum g_1(\Pi_1 - C_1)}{\sum g_0(\Pi_0 - C_0)} = \frac{\sum g_1(\Pi_0 - C_0)}{\sum g_0(\Pi_0 - C_0)} \times \frac{\sum g_1(\Pi_1 - C_0)}{\sum g_1(\Pi_0 - C_0)} \times \frac{\sum g_1(\Pi_1 - C_1)}{\sum g_1(\Pi_1 - C_0)}, \quad (9)$$

де g_1 і g_0 – обсяг реалізації продукції відповідно у звітний і базовий роки;

Π_1 і Π_0 – середня ціна реалізації 1 ц продукції у звітний і базовий роки;

C_1 і C_0 – собівартість 1 ц продукції у виділених роках [1, с. 406].

Перший індекс правової частини формули фіксує відносну зміну прибутку залежно від зміни обсягу реалізованої продукції, другий – від зміни середньої ціни реалізації і третій – від зміни собівартості продукції. Абсолютний вплив кожного фактора на зміну прибутку у звітний рік визначається відніманням знаменників індексів від їх чисельників. Чим більший загальний індекс прибутку, тим більшу масу цього ефекту одержало підприємство, і навпаки. Слід пам'ятати, що співвідношення і спрямованість дії розглянутих факторів можуть бути в кожному конкретному випадку різними. Тому потрібно з'ясувати причини, які зумовили зміни в обсязі реалізації, а також у рівнях ціни та собівартості центнера продукції, і прийняти обґрунтоване рішення з підвищення прибутковості виробництва.

У країнах Заходу широкого використання набув трансформований показник рентабельності авансованого капіталу ROI – Return-on-Investment. Особливість його полягає в тому, що формула рентабельності авансованого капіталу розкладається на окремі складові: рентабельність обороту і швидкість обороту капіталу (формула 10):

$$ROI = \frac{OP}{AK} = \frac{OP}{Tn} \times \frac{Tn}{AK} \quad (10)$$

де АК – середньорічна величина авансованого капіталу підприємства

ОП – операційний прибуток;

Tn – товарна продукція.

Як бачимо, рентабельність авансованого капіталу формується як добуток рентабельності обороту на число оборотів капіталу. ROI визначає ефективність операційної діяльності, бо операційний прибуток не коригується на доходи і витрати від фінансової та інвестиційної діяльності. Тому в знаменнику формули потрібно брати не весь авансований капітал, а лише авансовані виробничі ресурси [2, с. 63].

Важливим узагальнюючим показником економічної ефективності виробництва є показник рентабельності власного капіталу. Його розраховують за прибутком до оподаткування і прибутком після оподаткування з тією ж метою, яку переслідували при визначенні рентабельності авансованого капіталу. При розрахунках береться середньорічна величина власного капіталу. Досягнутий рівень цього показника зовсім не означає, що підприємство виплачуватиме такі самі дивіденди, проте він є високо інформативним для власників бізнесу та інвесторів. Цінність даного показника як індикатора ефективності особливо зростає при порівнянні його з рентабельністю авансованого капіталу, оскільки засвідчує, як вдало підприємство здійснює кредитну політику щодо залучення позичкового капіталу і щодо використання ефекту фінансового лівериджу.

На основі аналізу рентабельності тих чи інших культур і галузей в даних умовах сільськогосподарського виробництва накреслюють заходи по її підвищенню, збільшенню валового і чистого доходу господарства.

Висновки. Нині поряд із суб'єктами господарювання, які виробляють дешеву продукцію і мають високу рентабельність виробництва є і збиткові, що стримують піднесення сільськогосподарського виробництва та знижують рівень життя людей. Рентабельність виробництва складається під впливом рівня середньореалізаційних цін і собівартості продукції. Чим вища реалізаційна ціна і нижча собівартість продукції, тим вищий рівень рентабельності. Крім того, сільськогосподарські підприємства всіх форм власності і господарювання повинні прагнути до підвищення конкурентоспроможності вироблюваної продукції шляхом зростання її виходу з одиниці площі та на голову худоби і птиці, зниження витрат на її виробництво і поліпшення якісних характеристик.

Таким чином, розглянута система показників аналізу рентабельності не тільки дозволить зробити аналіз економічного стану сільськогосподарського

товаровиробника, ефективності його функціонування, а й дасть можливість знайти оптимальні саме для даної ситуації фактори зниження собівартості продукції, що водночас є факторами підвищення рентабельності виробництва.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. [підручник] – 2-е вид., доп. і перероблене. / В.Г. Андрійчук. – К.:КНЕУ, 2002. – 624с.
2. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 53-63.
3. Дем'яненко М.Я. Фінансові чинники формування доходів у сільському господарстві / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С.18-20.
4. Дієсперов В.С. Рентабельність і дохідність / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 57-62.
5. Мацибора В.І. Економіка сільського господарства: [підручник] / В.І. Мацибора. – К.: Вища школа, 1994. – 415 с.
6. Месель-Веселяк В.Я. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 12-18.
7. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: [підручник] / С.П. Азізов, П.К. Канівський, В.М. Скупий. За ред. проф. С.П. Азізова. К.: ІАЕ, 2001. – 834 с.
8. Посилаєва К.І. Формування валового прибутку підприємства і резерви його збільшення / К.І. Посилаєва // Вісник ХНАУ. – 2007. – № 9. – С. 215-219.
9. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 3-16.
10. Цирюрик Г.І. Методологія обліку доходів від реалізації продукції / Г.І. Цирюрик // Економіка АПК. – 2008. – № 9. – С.94-96.

УДК 336.143:631.11

ЗМІСТ, ФУНКЦІЇ, ВАЖЕЛІ ТА ФОРМИ БЮДЖЕТНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*Карпенко Н. Г., доцент кафедри
Полтавська державна аграрна академія*

Розкрито зміст бюджетного процесу, визначені основні його функції, важелі державної підтримки сільського господарства та форми бюджетного фінансування сільськогосподарських підприємств.

Clarified the contents of the budget process, vyznachyni its basic functions, the levers of state support for agriculture and forms of budget financing of agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Розглядаючи бюджет як економічну категорію, необхідно відзначити, що він виступає складовою грошових відносин, які складаються між державою, з одного боку, юридичними і фізичними особами з другого боку, в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту у зв'язку з утворенням і використанням централізованого фонду фінансових ресурсів з метою задоволення загальнодержавних потреб.

Бюджет об'єктивно зумовлений існуванням інституту держави та товарно-грошових відносин. Враховуючи наявність в Україні різноманітних ланок фінансової системи, яким відведена специфічна роль у розподільчому процесі, бюджету належить центральне місце в цьому процесі. Об'єктом виступає бюджетний розподіл державних фінансів, зміст якого характеризуєть-